

Herdenking van de slachtoffers van de vliegcrash bij Tenerife in 1977: premier Den Uyl was er, koningin Juliana niet. Geen troostende arm voor de nabestaanden, geen tv-toespraak. FOTO COR MULDER, ANP

Rouwen mag weer openbaar

Nederland is niet langer het land van de nuchterheid en de beheersing, dat bleek opnieuw uit de massaal beleefde rouw na de ramp met vlucht MH17. Dat vertoon van emotie helpt om grote, onverhoopte veranderingen het hoofd te bieden.

TEKST **Hanne Obbink**

Wie in de spiegel van het verleden kijkt, ziet een beeld dat vooral verbazing oproept. In de vroege avond van zondag 27 maart 1977 botste op het vliegveld van Tenerife een Boeing 747 van de KLM op een toestel van de Amerikaanse maatschappij PanAm. Dat ongeluk kostte 583 mensen het leven, onder wie 248 Nederlanders.

Nederland was geschokt, dat zeker. Radio en televisie pasten die avond meteen hun programmering aan en al te feestelijke evenementen in de dagen daarna werden afgelast. Maar na drie dagen was het nieuws over de ramp – de grootste uit de geschiedenis van het vliegverkeer tot dan toe – alweer van de voorpagina's verdwenen. Toen elf dagen later 170 slachtoffers in Amsterdam begraven werden, trokken er weliswaar twintigduizend mensen over begraafplaats Westgaarde, maar de krantenberichten daarover kregen hoogstens een bescheiden plek op pagina vijf of zeven.

Een dag eerder was er in een hangar op Schiphol een bijeenkomst gehouden. Er stonden 232 lijkkasten opgesteld, er waren tweeduizend nabestaanden, premier Den Uyl was er. Maar koningin Juliana was er niet. Geen troostende arm om de schouders van nabestaanden, geen televisietoespraak ook. En niemand vond dat vreemd.

Er waren géén live televisiebeelden van rouwstoeten, de media brachten géén interviews met nabestaanden – hen benaderen werd zelfs als ongepast beschouwd. Er kwam ook géén dag van nationale rouw, laat staan maanden later nogmaals een nationale herdenking. Nederland had geen behoefte aan massaal en openbaar vertoon van emoties.

Hoe anders was dat in de dagen en weken na de vliegcrash met vlucht MH17, met al op de eerste avond rechtstreekse televisie-uitzendingen, met dagenlang militair ceremonieel rond de terugkeer van de stoffelijke overschotten, met stille tochten her en der, met een dag van

nationale rouw die het hele land één minuut tot stilstand bracht. Nederland is ingrijpend veranderd sinds 1977, zoveel is duidelijk. Wat is er precies gebeurd? Hoe is die verandering te verklaren?

De meest voor de hand liggende verklaring is dat de media nu heel anders en vooral veel sneller werken dan toen. Beelden van de ravage op het vliegveld van Tenerife kwamen op de avond van de ramp maar mondjesmaat binnen (en toen kranten ze wel gingen afdrucken, bleek dat veel lezers er geen behoefte aan hadden – te schokkend). Krantenredacties werkten in die tijd nog met typemachines en dat ging heel wat minder snel dan nu, in het tijdperk van computers en internet. De ramp bleef daardoor meer op afstand.

Sociale media

Ook de sociale media maken verschil. Journalisten hebben tegenwoordig niet meer het monopolie op nieuws. Op de avond van 17 juli, hoogstens een paar uur na de ramp in Oekraïne, waren op Twitter al foto's te vinden van paspoorten van slachtoffers, opengeslagen met naam en foto duidelijk te zien. Een nog grotere rol dan bij het brengen van nieuws spelen Twit-

Ooit hoorde de dood gewoon bij het leven, maar na de Tweede Wereldoorlog werd de dood uit het openbare leven verdrongen

De rouwstoet van de slachtoffers van de neergestorte MH17 werd onderweg van Eindhoven naar Hilversum door duizenden mensen opgewacht. FOTO MARCO DE SWART, REUTERS

ter en Facebook bij het uiten en aanjagen van emoties, zeker als reguliere media berichten oppikken en doorgeven.

“Er is nauwelijks een rem als de media eenmaal besloten hebben in 24-uursdienst tegemoet te komen aan de behoefte aan emotie”, schreef historicus Henri Beunders twaalf jaar geleden al. “Alleen het beperkte uithoudingsvermogen van de kijker leidt ertoe dat de golven van emotie uiteindelijk toch weer gaan liggen.”

Maar is dat het hele verhaal? Zeker niet, vindt Beunders, hoogleraar geschiedenis, cultuur en media aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Het citaat hierboven komt uit het boek ‘Publieke tranen’ uit 2002. Daarin plaatst hij de opkomst van de emotiecultuur tegen de achtergrond van de veranderingen die Nederland de afgelopen vijftig jaar op vele fronten doormaakte. Voor wie de uitbarsting van emoties na de MH17-ramp wil doorgronden, is dat boek nog steeds verhelderend. “Die publieke rouw, de vlaggen halfstok, al die mensen op viaducten toen de lijkkasten naar Hilversum vervoerd werden, dat vloeit voort uit wat er al heel lang gaande is in Nederland”, zegt Beunders twaalf jaar na het verschijnen van zijn boek.

Tot aan de jaren zestig van de vorige eeuw gold Nederland als een ‘ouderwets, keurig, burgerlijk en beheerst en ook wat saai land’, schrijft Beunders in dat boek. Onder meer omdat de elites van het verzuiilde Nederland er belang bij hadden, hield die rust hier langer stand dan elders. Maar toen zich in de loop van de jaren zestig een omslag aandeed, ging het ook meteen snel, sneller dan in veel andere landen. In een tijdsbestek van nauwelijks tien jaar veranderde het Nederlandse zelfbeeld in dat van een open, vrij en tolerant land. Gedrag werd losser, persoonlijke ervaringen werden belangrijker en emoties mochten publiekelijk worden geuit. Er heerste optimisme, euforie zelf.

In die tijd kon Nederland zich dat ook permitteren. Na de Tweede Wereldoorlog was er hard

Mensen eisen tegenwoordig inspraak in het hoe en wanneer van hun overlijden en zijn naarstig op zoek naar rouwrituelen die daarbij passen

gewerkt om het land weer op te bouwen. Tegelijkertijd werd voortdurend de dreiging gevoeld van het communisme in het Oostblok. Maar in de loop van de jaren zestig was Nederland zich veilig gaan voelen. De verzorgingsstaat zorgde voor een zekere welvaart en nadat Nederland zich had aangesloten bij de Navo, schuldte het onder de Amerikaanse atoombom.

Amerikanisering

Daarmee zette Nederland ook de deur open voor Amerikanisering in culturele zin. “De elite haalde een richtingaanwijzer het land binnen”, schrijft Beunders, “waarop stond waar het in economisch maar ook sociaal-cultureel opzicht heen zou gaan: naar een moderne, welvarende maatschappij met vrijheid en consumptie als sleutelwoorden.” De elite dacht dat Nederland als het ware een Amerika in het klein kon worden, maar dan zonder negatieve bijverschijnselen als geweld, racisme en *law and order*.

Tegelijkertijd werd Nederland een praatland. Dat had te maken met het verdwijnen van veel industrie uit Nederland: werk in de textiel en de scheepsbouw en lopendbandwerk maakte plaats voor banen in de dienstensector. Mensen hoefden in hun werk niet langer machines te

bedienen, maar moesten met andere mensen omgaan, en dat heeft volgens Beunders bijgedragen aan het ontstaan van de emotiecultuur. “Het is praten en nog eens praten, met alle emoties die daar zoal gevraagd en ongevraagd bij komen kijken.”

Al deze veranderingen kregen hun beslag al vóór de vliegcrash op Tenerife. Toch bleef publiek vertoon van emoties na die ramp goeddeels achterwege. Dat paste in die tijd, want de emoties die destijds de sfeer in het land bepaalden, waren vooral plezierige, aangename emoties. Rouw, verdriet en woede bleven nog binnenskamers, en dát veranderde pas aan het begin van de jaren negentig. Toen kreeg de tijdgeest volgens Beunders ‘een manisch depressief karakter’: heftige opgewektheid en heftige neerslachtigheid wisselden elkaar af.

Ook deze omslag valt te duiden tegen de achtergrond van maatschappelijke trends, en die laten zich misschien nog het duidelijkst in beeld brengen aan de hand van de veranderende gevoelens rond de dood. Ooit hoorde de dood gewoon bij het leven; die werd met deemoedigheid, maar niet al te hevig verdriet beleefd. Maar na de Tweede Wereldoorlog werd de dood meer en meer uit het gewone leven verdrongen. Mede door veranderingen in de gezondheidszorg groeide er een generatie op die voor z’n dertigste of veertigste zelfs nog nooit een dode had gezien. De dood werd een taboe, erover praten werd gemeden.

Sinds een jaar of twintig is de dood terug in het openbare leven – Beunders spreekt zelfs van een ‘bezetenheid met de dood’. Maar anders dan vroeger is er nu geen sprake van aanvaarding van de dood als iets wat bij het leven hoort. Mensen eisen tegenwoordig bij wijze van spreken inspraak in het hoe en wanneer van hun eigen overlijden en ze zijn naarstig op zoek naar rouwrituelen die daarbij passen, schrijft Beunders.

Nieuw is ook de ‘lage acceptatiegraad van de dood die eerder komt dan verwacht of gehoopt’. “Deze dood is voor velen tot een welhaast onaanvaardbare gebeurtenis geworden,

een onrechtmatige daad jegens de mens.”

De woede en het verdriet hierover kwamen bijvoorbeeld aan de oppervlakte na de dood van beroemdheden als prinses Diana. In de vele stille tochten na de dood van onbekende Nederlanders, bijvoorbeeld door ‘zinloos geweld’, kwamen soortgelijke gevoelens tot uiting. De gedachte dat Nederland gevrijwaard kon blijven van ontijdige dood en geweld, die in de euforie van de jaren zestig opgeld had gedaan, was een illusie gebleken.

Wat er in Nederland gebeurde nadat vlucht MH17 uit de lucht werd geschoten, past precies in dit patroon, zegt Beunders desgevraagd. “De eerste schrik uit de jaren negentig, dat mensen dood gaan en dat dat soms gewelddadig gebeurt, die is inmiddels verdwenen. We zijn eraan gewend geraakt dat we leven in een onveilige samenleving. Er worden dan ook minder stille tochten gehouden dan in de jaren negentig. En mensen hadden de afgelopen jaren vanwege de economische crisis ook wel iets anders aan hun hoofd. Dus er moet héél wat gebeuren, willen mensen nog schrikken van het leed van anderen.”

De vliegcrash in Oekraïne is inderdaad ‘heel wat’. “Nederland is de afgelopen jaren grote onrust bespaard gebleven. We hebben de moord op Theo van Gogh gehad en die op Pim Fortuyn. Meer niet”, zegt Beunders. “En nu zijn we ineens middenin een oorlog ver weg terechtgekomen. Tegelijkertijd is er ook veel diffuse angst, over de onthoofdingen door IS en over ebola. De samenleving is anders dan we hadden verwacht en daaraan moeten we ons aanpassen.”

Ten tijde van de ramp op Tenerife waren ongeluk en dood nog min of meer taboe en het verwerken ervan gebeurde vooral in stilte, niet in het openbaar. Dat is nu anders, zegt Beunders. Uitbarstingen van woede en verdriet horen bij het proces van aanpassing aan de onveilige wereld waarin we nu leven. “Dat vertoon van emotie is bij uitstek een mechanisme om grote, onverhoopte veranderingen het hoofd te bieden.”